

ความกตัญญูกตเวทิต่อพ่อแม่ในฐานะเครื่องมือปลูกฝังจริยธรรม
แก่ลูกตามนัยพระพุทธศาสนา

Filial Piety as a Tool to Cultivate Morality for the Young
according to Buddhism

วิทยา ศักยابينันท์*

Widya Sakyabhinand

บทคัดย่อ

บทความนี้กล่าวถึงความกตัญญูกตเวทิตามที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสสอนเอาไว้ โดยเอกสารที่ใช้อ้างอิงส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารชั้นต้นของพระพุทธศาสนาเถรวาท ความกตัญญูกตเวทิต่มาจากคำภาษาบาลีคือ “กตัญญุตตา” และ “กตเวทิตา” คำแรกหมายถึงรู้คุณบูรพการี หรือผู้มีอุปการคุณแก่เรา ส่วนอีกคำหมายถึงการตอบแทนคุณ ในกรณีของพ่อแม่กับลูก การเข้าใจว่า พ่อแม่เป็นพรหม บูรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคล เรียกว่า กตัญญุตตา ส่วนการแทนคุณพ่อแม่เรียกว่ากตเวทิตา การปลูกฝังความกตัญญูกตเวทิต่แก่ลูกคือ การทำให้ลูกได้เข้าใจว่าพ่อแม่มีคุณและหาทางแทนคุณด้วยการเลี้ยงดูท่านตอบแทน ฉะนั้นความกตัญญูกตเวทิต่ไม่ใช่ความต้องการส่วนตัวของใคร แต่เป็นการตระหนักรู้ในคุณธรรมของมนุษยชาติ ลูกที่มีความกตัญญูกตเวทิต่ไม่เพียงแต่จะรู้คุณและแทนคุณพ่อแม่เท่านั้น แต่จะมีบุคลิกภาพต่อไปนี้เวลาปฏิบัติต่อพ่อแม่ด้วย เช่น มีสัมมาคารวะ สุภาพ อ่อนโยน เห็นอกเห็นใจ เชื่อฟัง รู้หน้าที่ และมีจิตอาสา เป็นต้น

คำสำคัญ: กตัญญุตตา; กตเวทิตา; กตัญญูกตเวทิตา; กตัญญูกตเวทิต่

* รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ติดต่อได้ที่: thumwys@ku.ac.th

Abstract

This article deals with the concept of filial piety as taught by the Buddha himself. So, references have mainly focused on the Early Buddhist primary sources. Buddhism calls filial piety “Kataññūkataveditā”, the term which is derived from the Pali : “Kataññūtā” – knowledge of the done favour and “Kataveditā” – reciprocation for the done favour. In case of parents and the young, to know that parents are the Brahma, the first teacher and the gift-worthy is the knowledge of the done favour, while an attention on their welfare is reciprocation for the done favour. To have the young be conscious of and committed to virtues of the two terms with their parents is the Buddhist moral cultivation on filial piety for the young. So, filial piety is not inspired by any personal needs but the moral awareness of humanity. The young with filial piety do not only fulfil the above two virtues but bear personalities of being polite, gentle, humble, sympathetic, obedient, dutiful, public-minded and so on with their parents.

Keywords: Kataññūtā; Kataveditā; Kataññūkataveditā; filial piety;
Buddhist filial piety

ความนำ

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนพื้นฐานที่สำคัญเกี่ยวกับตัวตนของมนุษย์ คือ ชั้น 5 ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิตมนุษย์ และมนุษย์ยึดมั่นว่าเป็นตัวตนของตน จนทำให้เกิดความรู้สึกว่า เรา-เขา และของเรา-ของเขา ซึ่งเป็นที่มาของปัญหาทั้งต่อตนเองและต่อสัมพันธภาพระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ส่วนผู้ที่เข้าใจและรู้เท่าทันความจริงของชั้น 5 นั้นค่อนข้างจะมีน้อย เพราะขัดกับความเคยชินของเราที่ยึดถือว่ามีตัวตนมาตั้งแต่เกิด พระพุทธศาสนาตระหนักในความจริงนี้ดี และมองเห็นว่าปัญหาของมนุษย์มีอย่างหลากหลาย และเป็น

เรื่องเร่งด่วนที่ต้องแก้ไข จึงมีชุดจริยธรรมที่หลากหลายตามไปด้วย เพื่อให้คนเราที่ชอบยึดถือว่ามีตัวตนเลือกนำไปใช้กับบริบทชีวิตของตน โดยไม่ต้องรอการตระหนักถึงความจริงของชีวิต จนคลายความยึดมั่นในตัวตนเสียก่อน เช่น มีหลักทศ 6 คีล 5 คีล 8 ฆราวาสธรรม 4 และทศพิชราชธรรม 10 เป็นต้น ฉะนั้น หากการยึดถือว่ามีตัวตนเปรียบเหมือนแก๊สที่มีแรงดันสูงเพราะเป็นที่มาของโลกะ โทสะ และโมหะแล้ว จริยธรรมเหล่านี้ก็คือตัวการที่จะควบคุมให้แก๊สในถังถูกปล่อยออกมาอย่างเหมาะสม ไม่สร้างความเสียหาย แต่กลับจะให้ประโยชน์แก่เจ้าของแทน

สัมพันธภาพระหว่างพ่อแม่และลูกก็เป็นอีกบริบทหนึ่งของชีวิตในสังคมที่เป็นบ่อเกิดของความสุขและความทุกข์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวได้ ฉะนั้นเพื่อป้องกันและบรรเทาปัญหาที่อาจเกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการยึดถือว่ามีตัวตน พระพุทธศาสนาจึงเสนอหลักจริยธรรมชุดหนึ่งให้สมาชิกในครอบครัวนำไปปฏิบัติ จริยธรรมชุดนั้นคือ “กตัญญูกตเวทิตา”¹ เพราะเชื่อว่าหากครอบครัวใดมีจริยธรรมชุดนี้ก็จะเป็ครอบครัวที่เข้มแข็งและมีภูมิคุ้มกันภายใน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “การรู้จักคุณ (กตัญญูตา) และการตอบแทนคุณ (กตเวทิตา) เป็นคุณธรรมพื้นฐานของคนดี”² (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อ 277) ฉะนั้น ความกตัญญูกตเวทิตาจึงเป็นคุณธรรมสำคัญอย่างหนึ่งที่ทุกสังคมต่างมุ่งหวังให้เกิดขึ้นในจิตใจของคน

ความสำคัญของพ่อแม่ตามหลักพระพุทธศาสนา

ไม่เพียงแต่พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่ให้ความสำคัญต่อพ่อแม่ ศาสนาสำคัญของโลกต่างยกย่องพ่อแม่ทั้งสิ้น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูสอนให้ลูกปฏิบัติต่อพ่อแม่เสมือนหนึ่งพระเจ้า (Taittiriya Upanishad 1.11.2) ศาสนายูดาย-คริสต์

¹ ภาษาไทยนิยมเรียกหัวข้อธรรมและผู้มีคุณธรรมข้อนี้เหมือนกันว่า “กตัญญูกตเวทิตา”.

² สัมปฐกสัมมิมิ ยทิกัง กตัญญูตา กตเวทิตา.

สอนให้ลูกยกย่องพ่อแม่ เพื่อจะได้มีอายุยืนยาวในแผ่นดินที่พระเจ้าทรงประทานให้ (Exodus 20.12) ศาสนาอิสลามสอนให้ทำดีต่อบิดามารดา เมื่อท่านคนใดคนหนึ่งหรือทั้งสองเข้าสู่วัยชราและอยู่กับลูก ก็อย่ากล่าวว่า “อูฟ” และอย่าได้ขู่เชิญพ่อแม่และจงพูดกับท่านทั้งสองด้วยถ้อยคำที่อ่อนโยน (อัลกุรอาน 17:23) และศาสนาซิกข์สอนว่า เป็นบาปที่จะโต้เถียงกับพ่อผู้ที่เลี้ยงดูลูกมาจนเติบโต (Sri Guru Grantha Sahib, Sarang, Fourth Mehl, p.1200) ตัวอย่างเหล่านี้แสดงว่าการเคารพพ่อแม่เป็นจริยธรรมพื้นฐานของทุกวัฒนธรรม

กล่าวเฉพาะพระพุทธศาสนา การยกย่องพ่อแม่ปรากฏในพระหมสูตรแห่งอังคุตตรนิกายว่า

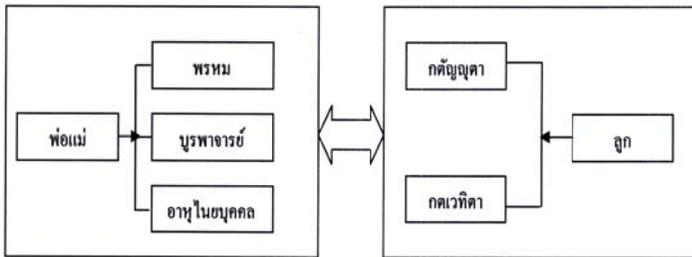
สกุลใดบุตรบุชามารดาบิดาในเรือนตน สกุลนั้นมีพรหม.มี
 บุรพาจารย์.มีอาหุไนยบุคคล ภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรหมนี้.คำว่า
 บุรพาจารย์นี้.คำว่าอาหุไนยบุคคลนี้เป็นชื่อของมารดาและบิดา
 ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง
 แสดงโลกนี้แก่บุตร

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์บุตร ท่านเรียกว่าพรหม ว่าบุรพาจารย์
 และว่าอาหุไนยบุคคล เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงนมัสการและ
 สักการะมารดาบิดา ด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การ
 ให้อาบน้ำ และการล้างเท้าทั้งสอง เพราะการปรนนิบัติใน
 มารดาบิดานั้นแล บัณฑิตย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาละ
 ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่
 20 ข้อ 470)

เมื่อพิเคราะห์ความในพระสูตรนี้จะพบว่า คำสอนจะมีอยู่ 3 ส่วนคือ

1. **รู้คุณ** (กตัญญูตา): ลูกควรรู้ว่าพ่อแม่เป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ เป็นอาหุไนยบุคคล มีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงและแสดงโลกนี้แก่บุตร
2. **แทนคุณ** (กตเวทิตา): ลูกควรเอาใจใส่ ดูแล เลี้ยงดู ประนินบัติ (บูชา สักการะ นมัสการ)
3. **ผลดีจากการรู้และแทนคุณ**: ขณะมีชีวิตได้รับการสรรเสริญจากคนดี หลังตายไปบังเกิดในสวรรค์

สองส่วนแรกคือสิ่งที่เรียกว่าความกตัญญูกตเวทิตี ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความเคารพยกย่องพ่อแม่ ฉะนั้น จากคำอธิบายข้างต้น เราสามารถวางกรอบแสดงความสัมพันธ์เชิงจริยธรรมระหว่างพ่อแม่และลูกในเรื่องของความกตัญญูกตเวทิตีในพระพุทธศาสนาเป็นการเบื้องต้นได้ดังนี้

รู้อย่างไรคือการรู้คุณพ่อแม่ (กตัญญูตา)

ลูกจะแทนคุณพ่อแม่ก็ต่อเมื่อรู้ว่าท่านมีพระคุณ ฉะนั้น อันดับแรกพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ลูกรู้จักบุญคุณของพ่อแม่ก่อน นั่นคือรู้ว่าพ่อแม่เป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ และเป็นอาหุไนยบุคคลของลูก ซึ่งพระอรธกถาจารย์อธิบายความหมายของแต่ละคำไว้ โดยเริ่มจากคำว่า “พรหม” ก่อนดังนี้

เวลาบุตรอยู่ในท้อง มารดาบิดาจะเกิดเมตตาจิตอย่างนี้ว่า เมื่อไรหนอ เราได้เห็นบุตรน้อยปลอดภัย มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบบริบูรณ์ แต่เมื่อใดบุตรน้อยยังเยาว์ นอนแบเบาะ มีเรือดไร้ไต่ตอม นอนกระสับกระส่าย ส่งเสียงร้องจ้า เมื่อนั้น

มารดาบิดาครั้งไต่ยีนเสียงบุตรนั้นก็เกิดความกรุ่นา แต่ในเวลาทีบุตรวิ่งเล่นไปมา หรือในเวลาทีบุตรตั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาว มารดาบิดามองดูแล้วจะมีจิตอ่อนไหว บันเทิงเริงใจ.แต่เมื่อใดบุตรเริ่มมีครอบครัว แยกเรือนออกไป เมื่อนั้นมารดาบิดาจะเกิดความวางใจว่า บัดนี้ บุตรของเราจะสามารถเป็นอยู่ได้ตามลำพัง เมื่อเป็นเช่นนั้น...มารดาบิดาจะมีอุเบกขา (มโนรถปฺรณี เล่มที่ 3,2535: 157)

พ่อแม่เป็นพรหมเพราะมีคุณธรรมคือ พรหมวิหาร 4 อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาในจิตใจ ส่วนทีกล่าวว่าพ่อแม่เป็นบูรพาจารย์ เพราะเป็นอาจารย์ก่อนอาจารย์อื่นใดทั้งหมด ดังคำอธิบายต่อไปนี้

จำเดิมแต่บุตรเกิดแล้ว (มารดาบิดา) ย่อมให้บุตรเรียนว่าจงนั่ง ยืน เดิน นอน เคี้ยว กินอย่างนี้ คนนี้ควรเรียกว่าพ่อ พี่น้องควรทำสิ่งนี้ ไม่ควรทำสิ่งนี้ ควรเข้าไปหาคนชื้อโน้น คนชื้อโน้นไม่ควรเข้าไปหา (มโนรถปฺรณี เล่มที่ 3, 2535: 157)

สำหรับการเป็นอาหุไนยบุคคลหมายถึง ผู้สมควรได้รับสิ่งของสำหรับบูชา มีคำอธิบายว่า

(มารดาบิดา) ย่อมควรได้ช้ำน้ำเป็นต้น ทีบุตรจัดมาเพื่อบำรุง เพื่อต้อนรับ คือเป็นผู้เหมาะสมทีจะรับช้ำน้ำ เป็นต้น (มโนรถปฺรณี เล่มที่ 3, 2535: 158)

อาหุไนยบุคคล เป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งของพระอริยสงฆ์ตั้งรายละเอียดยในบทพรรณนาคุณพระสงฆ์หรือสังฆคุณ 9 ฉะนั้น การทีพระพุททเจ้าตรัสว่าพ่อแม่เป็นอาหุไนยบุคคล แสดงว่าทรงเปรียบพ่อแม่ว่าสูงส่งเยี่ยงพระวิสุททธิเทพหรือพระอรหันต์ชึณาสพ

โสดนันทชาดกแห่งขุททกนิกายพรรณนาถึงอุปการคุณของแม่ทีมีต่อลูกว่า

มารดาหวังผลคือบุตร จึงนอบน้อมแก่เทวดา และไต่ถามถึง
 ฤกษ์ ฤกษ์และปีทั้งหลาย เมื่อมารดานั้นมีระดู ความก้าวลง
 แห่งสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ก็ย่อมมี เพราะสัตว์เกิดในครรภ์นั้น
 มารดาจึงแพ้ท้อง เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้น
 ว่าเป็นผู้ใจดี มารดาบริหารครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าปี
 แล้วจึงคลอด เหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ชนยนต์
 และชเนตตี ผู้ยังบุตรให้เกิด มารดาย่อมปลอบบุตรผู้ร้องไห้
 อยู่ให้รื่นเริง ด้วยการให้ดื่มน้ำนมบ้าง ด้วยการขบกล่อม
 บ้าง ด้วยการอุ้ม แแนบไว้กับอกบ้าง เหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียก
 มารดานั้นว่า ผู้ปลอบบุตรให้รื่นเริง ต่อแต่นั้น มารดาเห็น
 บุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อน ไม่รู้จักเตี้ยงสาเล่นอยู่ท่ามกลางสายลม
 และแสงแดดอันล้าก็เข้ารับขวัญ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึง
 เรียกมารดานั้นว่า โปเสนตี ผู้เลี้ยงดูบุตร มารดาย่อม
 คุ้มครองทรัพย์แม้ทั้งสองฝ่าย คือ ทรัพย์ของมารดาและ
 ทรัพย์ของบิดา เพื่อบุตรนั้น ด้วยตั้งใจว่า ทรัพย์ทั้งสองฝ่าย
 พึงเป็นของบุตรแห่งเรา มารดายังบุตรให้ศึกษาตั้งนี้ว่า
 อย่างนี้ชิลูกอย่างโน้นชิลูก ย่อมลำบากเมื่อบุตรกำลังรุ่น
 หนุ่มคะนอง มารดาย่อมคอยมองดูบุตรผู้หลงเพลิดเพลิดใน
 ภรรยาผู้อื่น จนพลบค่ำก็ยังไม่กลับมา ย่อมเดือดร้อนด้วย
 ประการฉะนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 28 ข้อ 162)

พระพุทธพจน์นี้กล่าวถึงการเป็นพรหมและเป็นบูรพาจารย์ของแม่ไว้
 อย่างครอบคลุม เริ่มตั้งแต่เพราะอยากมีลูก แม่จึงบนบานศาลกล่าวกับสิ่ง
 ศักดิ์สิทธิ์ ไต่ถามถึงฤกษ์งามยามดีที่ควรคลอดบุตร แม่จะต้องแพ้ท้องยาม
 ตั้งครรภ์ก็ยอมทน หลังจากคลอดลูกแล้ว ก็ยังเลี้ยงดูลูกด้วยจิตใจที่ทะนุถนอม
 ห่วงใย นอกจากนั้นยังคิดวางแผนอนาคตให้ลูกด้วย ทั้งในเรื่องการศึกษาและ
 ชีวิตครอบครัว อุปการคุณของแม่ต่อลูกจึงเป็นอุปการคุณต่อเนื่องจนตลอดชีวิต
 ของแม่

สิงคาลกสูตรแห่งที่หมื่นกายกล่าวถึงหน้าที่ที่พ่อแม่ควรอนุเคราะห์ลูกตามหลักทศเบ็องหน้า 5 ประการคือ

1. ห้ามจากความชั่ว 2. ให้ตั้งอยู่ในความดี 3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4. หามรรยาที่สมควรให้ และ 5. มอบทรัพย์ให้ในสมัย” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อ 199)

หน้าที่ทั้งหมดนี้ หากพิจารณาดูแล้วจะเห็นว่าต่างเกิดจากคุณสมบัติของการเป็นพรหม บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคล ของพ่อแม่ดังกล่าวแล้ว ข้างต้นทั้งสิ้น

ทำอย่างไรจึงได้ชื่อว่าเป็นการแทนคุณพ่อแม่ (กตเวทิตา)

บางคนอาจจะเข้าใจว่า การมีลูกคือผลพลอยได้ทางชีววิทยาที่เกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ต่อกันของชายและหญิงเท่านั้น แต่หากพิจารณาจากพระพุทธพจน์ต่อไปนี้จะเห็นว่า ความเข้าใจดังกล่าวยังแคบไป เพราะความต้องการมีลูกของพ่อแม่เกิดจากการเล็งเห็นความจำเป็นใน 2 กรณี คือ (1) ชีวิตในปัจจุบันซึ่งเป็นเหตุผลเชิงสังคมวิทยาและ (2) ชีวิตหลังความตายซึ่งเป็นเหตุผลทางศาสนา ดังพระพุทธพจน์ในอังคุตตรนิกายว่า

ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาเล็งเห็นฐานะ 5 ประการนี้จึงปรารถนาบุตรเกิดในสกุล ฐานะ 5 ประการนี้เป็นใจน คือ บุตรที่เราเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงตอบแทน จักทำกิจของเรา วงศ์สกุลของเราจักดำรงอยู่ได้นาน บุตรจักปกครองทรัพย์มรดกเมื่อเราตายไปแล้วบุตรจักบำเพ็ญทักษิณาทานให้ ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาเล็งเห็นฐานะ 5 ประการนี้แล้วจึงปรารถนาบุตรเกิดในสกุล (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อ 39)

4 ข้อแรกเป็นเหตุผลของชีวิตในปัจจุบัน ส่วนข้อหลังสุดเป็นเหตุผลของชีวิตหลังความตาย จากเหตุผลทั้ง 5 ข้อนี้ การมีบุตรของพ่อแม่จึงไม่ใช่สัญชาตญาณทางเพศอย่างเดียว แต่เป็นความต้องการที่จะเติมเต็มให้กับชีวิตครอบครัวของตนในฐานะสัตว์สังคมและสนองความต้องการทางศาสนาซึ่งเป็นการต้องการส่วนลึกภายในจิตใจของมนุษย์ด้วย

ด้วยเหตุผลทั้งหมดที่กล่าวมา ลูกจึงควรบำรุงพ่อแม่ (มาตาปิตุอุปัฏฐาน) ซึ่งก็ได้แก่ เอาใจใส่ ดูแล เลี้ยงดูและปรนนิบัติท่านทั้งสอง ทั้งในยามปกติและยามเจ็บป่วย ลูกที่เลี้ยงดูพ่อแม่ถือว่าเป็นผู้ทำชีวิตของตนให้เป็นมงคล (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อ 6) สิงคาลกสูตรได้กล่าวถึงหน้าที่ที่ลูกพึงทำตอบแทนพ่อแม่ไว้ในหลักทศเบื้องต้นหน้า 5 ประการคือ

1. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
2. ช่วยทำกิจธุระของท่าน
3. ดำรงวงศ์สกุล
4. ปฏิบัติตนให้สมควรรับทรัพย์มรดก และ
5. เมื่อท่านตายไปแล้ว จักกระทำทักษิณาทานอุทิศส่วนบุญให้ท่าน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อ 199)

ปุตตสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย ก็ได้กล่าวไว้ในท่านองเดียวกันว่า

- จะนั้น บุตรผู้เป็นสัปบุรุษ (ลูกที่ตี) ผู้สงบ มีกตัญญูทเวที เมื่อระลึกถึงบุรพคุณของท่าน จึงเลี้ยงมารดาบิดา ทำกิจแทนท่าน เชื้อฟังโอวาท เลี้ยงสนองพระคุณท่าน สมดังที่ท่านเป็นบุรพการี ดำรงวงศ์สกุล บุตรผู้มีศรัทธาสมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเป็นที่สรรเสริญทั่วไป (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อ 39)

ไม่เพียงแต่ลูกที่เป็นฆราวาสเท่านั้นที่ควรแสดงความกตัญญูทเวที ด้วยการเลี้ยงดูพ่อแม่ แม้เป็นพระภิกษุ พระพุทธเจ้ายังทรงอนุญาตให้เลี้ยงดูพ่อแม่ได้ในกรณีที่จำเป็น โดยถือว่า “การเลี้ยงดูพ่อแม่เป็นวงศ์ของบัณฑิต”

(ชาติภักฎรูกถา เล่มที่ 9 2535: 174) เช่น ในยามพ่อแม่ขัดสน เจ็บป่วย หรือ ชราภาพ เป็นต้น ในพระวินัยปิฎก พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุรูปหนึ่งแบ่งปันผ้าที่คนนำมาถวายให้แก่พ่อแม่ได้ แต่ต้องระวังไม่ให้ศรัทธาของทายกเสียไป ดังข้อความในจิวรชันธกะว่า

ก็โดยสมัยนั้นแล ผ้าเกิดขึ้นแก่ภิกษุรูปหนึ่งหลายผืน และท่านปรารถนาจะให้ผ้านั้นแก่โยมมารดาบิดา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุให้แก่มารดาบิดา เราจะฟังว่าอะไร เราอนุญาตให้สละแก่มารดาบิดา แต่ภิกษุไม่ฟังคำศรัทธาไทยให้ตกไป” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อ 162)

นอกจากผ้าแล้ว อรรถกถาจิวรชันธกะยังกล่าวถึงสิ่งของอย่างอื่น เช่น ยา อาหาร ผลไม้และดอกไม้ เป็นต้นว่า เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เป็นบุตรสามารถมอบให้พ่อแม่ในคราวจำเป็นได้เช่นกัน

ในการเลี้ยงดูพ่อแม่ นั้น ลูกต้องทำอย่างจริงจัง อนุเคราะห์ท่าน ซึ่งจะทำให้เกิดความรักความผูกพันระหว่างพ่อแม่ลูก และทำให้พ่อแม่เข้าใจว่าลูกกระทำด้วยความจริงใจ พระพุทธศาสนาเรียกการกระทำเพื่อการอนุเคราะห์นี้ว่า สังคหัตถุ 4 ดังพระพุทธพจน์ในโสณนันทชาดก ดังนี้

สังคหัตถุ 4 ประการนี้ คือ ทาน การแบ่งปัน ปิยวาจา การกล่าวคำน่ารัก อตถจริยา การทำตนเป็นประโยชน์ สمانัตตตา การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย (ต่อพ่อแม่) ย่อมมีในโลกนี้ เหมือนเพลารถ ย่อมมีแก่รถที่กำลังแล่นไป ฉะนั้น ถ้าสังคหัตถุเหล่านี้ ไม่ฟังมีไซ้ มารดา บิดาก็จะไม่ฟังได้รับความนับถือบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลายย่อมพิจารณาเห็นสังคหัตถุนี้ ฉะนั้น

บันทึกเหล่านั้นย่อมถึงความเป็นผู้ประเสริฐ และเป็นผู้อัน
เทวดาและมนุษย์สรรเสริญ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่
28 ข้อ 162)

พระพุทธพจน์นี้แสดงความสำคัญของสังคหวัตถุ 4 ที่จะทำให้
สัมพันธภาพระหว่างลูกและพ่อแม่เป็นไปด้วยดี เสมือนหนึ่งเพลารถมี
ความสำคัญต่อการแล่นไปของรถ อย่างไรก็ตาม มีบางครั้งที่พ่อแม่อาจจะกล่าว
คำดูไม่สุภาพ เช่นดูตำว่ากล่าวลูกอยู่ข้าง เป็นต้น แต่ก็เชื่อว่าท่านจะประสงค์ร้าย
ต่อลูกแต่อย่างใด ดังพระสิริมังคลาจารย์กล่าวไว้ในมงคลที่ปนี ดังนี้

จริงอยู่ บางครั้งมารดาบิดา ย่อมพูดกะบุตรทั้งหลายอย่างนี้
ว่า “ขอโจรจงทำ พวกนั้น (บุตร) ให้เป็นท่อนเล็กท่อนน้อย
เถิด” แต่ท่านก็หาได้ปรารถนาแม่แต่กลีบอุบลตกลงเบื้องบน
ของบุตรเหล่านั้น (มังคลัตถที่ปนีแปล เล่ม 2, 2522: 110)

ฉะนั้น คำตำที่มาจากจิตใจหวังดีของพ่อแม่จึงไม่ใช่คำชั่วหยาบ
(ผรุสวาท) ลูกจึงควรรับฟังด้วยความเคารพและอดทน โดยถือเสียว่า “คำตำของ
พ่อแม่คือคำพรแก่ลูก”

อย่างไรก็ดี แม้ว่าการเลี้ยงดูพ่อแม่ทางร่างกาย ด้วยการเอาใจใส่ ดูแล
และปรนนิบัติดังกล่าวนั้นจะมีความสำคัญ แต่พระพุทธศาสนาเห็นว่า การตอบแทน
พ่อแม่ที่ยิ่งใหญ่และสำคัญยิ่งกว่าคือการทำให้จิตใจของพ่อแม่เป็นสัมมาทิฐิ
โดยยกพระสารีบุตรมาเป็นตัวอย่าง (สารัตถปกาสินี เล่มที่ 3, 2535: 370-383)
กล่าวคือ เมื่อจวนจะนิพพาน พระเถระพิจารณาเห็นว่า ภารกิจของตนตอนมีชีวิต
อยู่ได้ทำหมดแล้ว คงเหลือแต่แม่ที่ยังเป็นมิจฉาทิฐิ พระสารีบุตรจึงไปโปรดโยม
แม่ให้เป็นสัมมาทิฐิ จากนั้นก็นิพพานในคืนเดียวกัน สำหรับพระพุทธพจน์ที่
กล่าวถึงการตอบแทนพ่อแม่ที่ว่าสำคัญกว่าการเลี้ยงดูภายนอก มีดังนี้

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย เรากล่าวการตอบแทนได้ไม่ง่ายแก่ท่าน ทั้ง 2 คือมารดาและบิดา บุตรพึงประคับประคองมารดาด้วย บ่าข้างหนึ่ง พึงประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง เขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี และพึงปฏิบัติต่อท่านทั้ง 2 ด้วยการอบกน นวด การให้อาบน้ำและการตัด และท่านทั้ง 2 นั้น พึงถ่ายอุจจาระปัสสาวะบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแหละ... การทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ...อนึ่ง บุตรพึงสถาปนามารดาบิดาในราชสมบัติ อันเป็นอิสราธิปัตย์ในแผ่นดินใหญ่อันมีรตนะ 7 ประการมากหลายนี้ การทำกิจอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนี้เป็นเพราะอะไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใดยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้สมทานตั้งมั่นในศรัทธาสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ทุศีล ให้สมทานตั้งมั่นในศีลสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ตระหนี่ ให้สมทานตั้งมั่นในจาคสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ทรามปัญญา ให้สมทานตั้งมั่นในปัญญาสัมปทา ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้น ย่อมชื่อว่าอันบุตรทำแล้ว และทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อ 278)

รวมความว่า ทั้งศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้นั้นมีสัมมาทิฐิคือเห็นชอบตามคลองธรรมก่อนเท่านั้น บุตรที่ช่วยให้พ่อแม่มีสัมมาทิฐินี้ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อติชาติบุตร หรือบุตรที่เกิดมามีคุณธรรมสูงกว่าพ่อแม่

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงกระทำให้เป็นแบบอย่างของลูกที่ดี กล่าวคือเสด็จไปทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดา พระพุทธมารดา และพระประยูรญาติ

ให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมขั้นสูงกันแทบทุกพระองค์ในพระรชกาลที่ 7 และที่ 15 หลังจากตรัสรู้แล้ว

การตอบแทนพ่อแม่อีกอย่างหนึ่งที่ลูกควรทำคือ การทำทักษิณาทาน อุทิศส่วนกุศลไปให้พ่อแม่หลังจากที่ท่านเสียชีวิตไปแล้ว ดังพระพุทธพจน์ใน ตีโรกฤษทกัณฐสูตรว่า

บุคคลมาระลึกถึงอุปการะอันท่านได้ทำแล้วในกาลก่อนว่า ผู้นี้
ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ผู้นี้ได้ทำกิจนี้แก่เรา ผู้นี้เป็นญาติ เป็นมิตร
เป็นเพื่อนของเราดังนี้ ก็ควรให้ทักษิณาทาน เพื่อผู้ที่ละจาก
โลกนี้ไปแล้ว...ก็ทักษิณาทานนี้แลอันท่านให้แล้ว ประดิษฐาน
ไว้แล้วในสงฆ์ย่อมสำเร็จโดยพลัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย
เล่มที่ 25 ข้อ 8)

คำว่าญาติในที่นี้เป็นคำรวมที่หมายถึงพ่อแม่ด้วย ทักษิณาทานจะมีผล
มาก บัจฉัยหนึ่งที่ท่านให้พิจารณาก็คือ ผู้รับ (ปฏิคาหก) ต้องเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วย
และท่านนั้นไม่ควรเจาะจงบุคคล แต่ให้อุทิศแก่สงฆ์ซึ่งก็ได้แก่ประชาคมของ
พระภิกษุ ภิกษุณี และสามเณรที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นมา

ผลดีของการเลี้ยงดูและผลเสียของการไม่เลี้ยงดูพ่อแม่

มีข้อที่น่าสังเกตว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงผลของความกตัญญูตเวที
ต่อพ่อแม่จะตรัสเฉพาะแต่ผลดี (อานิสงส์) เช่นเดียวกับการผลของการไม่มีความ
กตัญญูตเวที ก็จะมีเฉพาะแต่ผลเสีย (โทษ) แสดงว่าความกตัญญูตเวทีต่อ
พ่อแม่ด้วยปัญญา มีผลดีโดยส่วนเดียว ส่วนการไม่กตัญญูตเวทีจะส่งผลเสียโดย
ส่วนเดียวเช่นกัน ที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นผลดีและผลเสียตามที่ปรากฏใน
พระไตรปิฎก

ผลดี

ผลดีก็คือ การเลี้ยงดูพ่อแม่เป็นการสร้างแบบอย่างที่ดีให้กับลูก หากยังมีชีวิตอยู่ย่อมได้รับการสรรเสริญจากผู้รู้ และหากตายไปย่อมไปเกิดในสวรรค์

ในสาลิเกทราชาดก ครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพญานกแขกเต้า พระองค์ได้พาบริวารไปกินข้าวสาลีในไร่ของโกสิยพราหมณ์ ต่อมาถูกจับได้ ได้ตอบคำถามของพราหมณ์ที่ถามว่าทำไมไม่กินเสียให้อิ่ม แต่เนี่ยยังคาบกลับไปด้วยว่า

บุตรน้อยทั้งหลายของข้าพเจ้ายังอ่อน ขนปีกยังไม่ขึ้น บุตรเหล่านั้นข้าพเจ้าเลี้ยงมาแล้ว เขาก็เลี้ยงข้าพเจ้าบ้าง เพราะเหตุนั้นข้าพเจ้าจึงให้บุตรเหล่านั้นกู้หนี้ มารดาและบิดาของข้าพเจ้าแก่แล้ว ล่วงกาลผ่านวัยไปแล้ว ข้าพเจ้าคาบเอาข้าวสาลีไปด้วยจะงอypากเพื่อท่านเหล่านั้น ชื่อว่าเปลื้องหนี้ที่ท่านทำไว้ก่อน...การให้กู้หนี้ของข้าพเจ้าเป็นเช่นนั้น การเปลื้องหนี้ของข้าพเจ้าเป็นเช่นนั้น... ข้าแต่ท่านโกสิยะ ขอท่านจงทราบอย่างนี้เถิด (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 27 ข้อ 1878)

พระพุทธพจน์นี้เปรียบเทียบการเลี้ยงดูลูกเหมือนการให้ลูกกู้หนี้ ส่วนการเลี้ยงดูพ่อแม่เหมือนการชำระหนี้ที่พ่อแม่เคยให้กู้ (เลี้ยง) เมื่อลูกเติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะทำหน้าที่ทั้ง 2 อย่างพร้อมๆ กันคือ เลี้ยงลูกตนเองและเลี้ยงดูพ่อแม่ตอบแทนด้วย โดยอาศัยแบบอย่างที่คุณแม่เคยทำให้ดูมาก่อน สำหรับผลดีข้ออื่นๆ มีดังนี้

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุตรนั้นด้วยการบำรุงมารดา บิดาในโลกนี้ ครั้นบุตรนั้นละไปแล้ว ย่อมมันเทิงในสวรรค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 28 ข้อ 162)

เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็นบัณฑิตได้บำรุงมารดาบิดา บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา ครั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมมันเทิง

ในสวรรค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 21 ข้อ 63)
 บุคคลใดเลี้ยงมารดาบิดาโดยธรรม แม้เทวดาและมนุษย์...
 นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้เลี้ยงมารดาบิดาในโลกนี้
 บุคคลนั้นละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์
 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 28 ข้อ 522)

ความกตัญญูทวดที่ถือว่าเป็นจริยธรรมสากล เพราะคนทุกชาติทุกศาสนา ล้วนยกย่องลูกที่กตัญญูทวดที่ต่อพ่อแม่ว่าเป็นคนดี อย่างเช่นในปัจจุบัน ได้มีการมอบรางวัลลูกกตัญญูในวันพ่อและวันแม่แห่งชาติก็ด้วยเหตุผลนี้ สำหรับสวรรค์ ผู้ไม่เชื่อก็คงปฏิเสธว่าไม่มี แต่หากสวรรค์มีจริง ขณะเป็นคนดีในโลกนี้ยังได้รับผลดีเป็นรางวัลตอบแทน หากตายไปสวรรค์ต้องเปิดรับคนที่เลี้ยงดูพ่อแม่อย่างแน่นอน

นอกจากนั้น ยังมีผลดีอีก 4 ประการที่ผู้เลี้ยงดูพ่อแม่จะได้รับในโลกนี้ ดังพระพุทธพจน์ในขุททกนิกายว่า

ธรรม 4 ประการนี้คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่ผู้
 มีปกติกราบไหว้ ผู้มีปกติอ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญเป็นนิตย์
 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อ 18)

ผู้เจริญในที่นี้หมายถึงผู้แก่กว่า ซึ่งย่อมรวมเอาผู้เป็นพ่อแม่ด้วย

ผลเสีย

ผลเสียของการไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ย่อมตรงข้ามกับผลดีดังกล่าวแล้ว ข้างต้น กล่าวคือ อาจไม่ได้รับการเลี้ยงดูตอบแทนจากลูก เพราะไม่เคยเห็นตัวอย่างที่พ่อแม่เคยทำมาก่อน นอกนั้นก็จะถูกสังคมติเตียน มีอันต้องสูญเสียทรัพย์สิน เมื่อตายไปย่อมตกนรก พระพุทธพจน์ที่กล่าวถึงผลเสียของการไม่เลี้ยงดูพ่อแม่มีดังนี้

บุตรอันมารดาบิดาเลี้ยงดูมาแล้วด้วยความยากลำบากอย่าง
นี้ ไม่บำรุงมารดาบิดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในมารดา
ย่อมเข้าถึงนรก บุตรอันบิดาเลี้ยงมาด้วยความลำบากอย่างนี้
ไม่บำรุงมารดาบิดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในบิดา ย่อม
เข้าถึงนรก เราได้สดับมาว่า เพราะไม่บำรุงมารดา... เพราะ
ไม่บำรุงบิดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลายผู้ปรารถนา
ทรัพย์ย่อมฉิบหาย หรือบุตรนั้นย่อมเข้าถึงความยากแค้น
(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 28 ข้อ 162)

ข้อที่น่าพิจารณาก็คือ เพราะเหตุใดทรัพย์สมบัติของคนไม่เลี้ยงดูพ่อแม่
ต้องฉิบหายด้วย ข้อนี้พระอรรถกถาจารย์ไม่ได้อธิบายเอาไว้ เหตุผลน่าจะเป็น
เพราะว่า เมื่อบุตรมีความพร้อมทุกอย่างและอยู่ในวิสัยที่จะเลี้ยงดูพ่อแม่ได้ แต่
กลับไม่ทำ ฉะนั้น สังคมจึงมองเขาว่าเป็นคนอกตัญญู คนอกตัญญูจะไม่มีคนที่รัก
และที่ไว้ใจของใครๆ เพราะขาดคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ สิ่งนี้อาจนำไปสู่การ
ต้องสูญเสียทรัพย์สินไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่งได้ในที่สุด

ปราภาวสูตร สูตรว่าด้วยความเสื่อมกล่าวถึงคนไม่มีความกตัญญูทวดเวทิต
ว่า

คนใดสามารถ (ปหุสันโต) แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่า
ผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้ว ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม
(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อ 304)

สำหรับลูกบางคนไม่สามารถตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ได้ เช่นมีร่างกาย
พิการพิการ หรือต้องอยู่ห่างไกล เป็นต้น คงกล่าวไม่ได้ว่าเป็นคนไม่ดี เพราะการ
แทนคุณพ่อแม่ต้องอยู่ในวิสัยที่ลูกสามารถทำได้ด้วย ซึ่งเป็นความหมายของคำ
ว่า “ปหุสันโต” ดังกล่าวแล้วข้างต้น

ลูกบางคนไม่เพียงแต่ไม่เลี้ยงดูพ่อแม่เท่านั้น แต่ยังประทุษร้ายพ่อแม่
จนถึงแก่ชีวิตอีกด้วย อย่างที่เรียกว่า มาตุฆาต (ฆ่าแม่) และปิตุฆาต (ฆ่าพ่อ) ลูกที่

ก่อกรรมทำชั่วเช่นนี้ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นอนันตริยกรรม หรือกรรมหนักที่จะได้รับผลกรรมตอบแทนในทันที กล่าวคือในชาติปัจจุบันจะไม่สามารถอนุญาตให้บวชได้ บรรลุมรรคผลไม่ได้ และหากตายไปย่อมตกนรกสถานเดียว

บทสรุป

การปลุกฝังจริยธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูตเวทิต่อพ่อแม่แก่ลูกก็คือ การทำให้ลูกเข้าใจว่าพ่อแม่มีคุณ กล่าวคือ เป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ และเป็นอาหุไนยบุคคลของลูกและมีการตอบแทนคุณจากลูกเกิดขึ้น เมื่อครบทั้ง 2 อย่าง จึงจะตรงกับคำว่ากตัญญูตเวทิตู ลูกที่มีความกตัญญูตเวทิตจะมีบุคลิกภาพเหล่านี้ ยามปฏิบัติต่อพ่อแม่คือ อ่อนโยน เห็นอกเห็นใจ มีสัมมาคารวะ สุภาพ เชื่อฟัง และมีจิตสาธารณะ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะการยึดถือในตัวตนของลูกที่มาจาก การยึดถือขั้น 5 ได้ถูกกำราบลงให้อยู่ภายใต้การควบคุมของกรอบจริยธรรม กล่าวคือ จิตสำนึกที่มีความกตัญญูตเวทิต่แทน ตรงกันข้ามกับลูกที่ไม่มีความกตัญญูตเวทิตู จะมีบุคลิกภาพอีกแบบ เช่น แข็งกระด้าง ขาดสัมมาคารวะ ก้าวร้าว ไม่เชื่อฟัง ลบหลู่ และดื้อรั้น เป็นต้น ทั้งนี้เพราะการยึดถือในขั้น 5 ว่ามีตัวตนได้ขวางกั้นการงอกงามของคุณธรรมทั้งหลาย ซึ่งแน่นอนว่าย่อมหมายถึง ความกตัญญูตเวทิตูนี้ด้วย

แนวคิดเรื่องความกตัญญูตเวทิตูในพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับคน 2 ฝ่าย คือ พ่อแม่กับลูก เป็นเรื่องของความสำนึก ไม่ใช่การเรียกร้องจากอีกฝ่าย ลูกจะมีความกตัญญูตเวทิตูต่อพ่อแม่ก็ต่อเมื่อเกิดความสำนึกว่า พ่อแม่มีคุณจริง และตนควรจะแทนคุณ ฉะนั้น เมื่อใดก็ตามที่กล่าวถึงความกตัญญูตเวทิตูที่ลูกควรจะมี จึงย่อมหมายถึงตัวคุณธรรมที่บูรพาจารย์ กล่าวคือพ่อแม่มีต่อลูกด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดโดยลำดับ กรอบของการปลุกฝังจริยธรรมข้อ กตัญญูตเวทิตูต่อพ่อแม่ของลูกตามนัยพระพุทธศาสนาเป็นดังนี้

กรอบความกตัญญูทเวทีนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับกรณีอื่นๆ ได้ เพียงให้รู้ว่าบุรพการีเป็นใครและบุคคลที่เป็นกตัญญูทเวทีเป็นใคร จากนั้นให้หาคุณธรรมที่ทั้งสองควรปฏิบัติต่อกัน แล้วจะทำให้ได้กรอบการปลูกฝังจริยธรรมที่ใช้กตัญญูทเวทีเป็นฐานในเรื่องนั้นๆ ได้

ในกรณีไม่ใช่มนุษย์ อาจหาคุณธรรมของสิ่งนั้นไม่ได้ แต่หากรู้ว่าสิ่งนั้นมีคุณค่าแก่เราอย่างไร ก็สามารถให้คุณค่าดังกล่าวแทนคุณธรรมของมนุษย์ได้ จากนั้นจะได้กรอบความกตัญญูทเวทีระหว่างมนุษย์กับสิ่งนั้นเช่นกัน

อภิปรายจริยธรรมเรื่องความกตัญญูทเวทีต่อพ่อแม่ของลูก ตามนัยพระพุทธศาสนา

1. บางคนอาจเข้าใจว่า จริยธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีเป็นเช่นเดียวกับคตินิยมหรือประเพณีบางอย่างในสังคม ที่คนรุ่นก่อนหรือผู้ใหญ่ที่มีอำนาจเหนือกว่าเด็กกำหนดขึ้นมาเพื่อให้ผู้อย่างน้อยเช่นลูกปฏิบัติตาม เพื่อจะได้เป็นคนว่านอนสอนง่าย ไม่สร้างความลำบากใจให้พ่อแม่

แต่หากพิจารณาจากเจตนารมณ์ของคำสอนแล้วจะพบว่า การปลูกฝังจริยธรรมนั้นควรเริ่มก่อนจากครอบครัว เพราะครอบครัวเป็นหน่วยย่อยสุดของสังคม หากหน่วยย่อยดี ก็ย่อมจะทำให้สังคมมีรากฐานที่ดีด้วย สังยุตตนิกายกล่าวว่ “บุตรเป็นที่ตั้งของมนุษย์” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 15 ข้อ 165) หมายความว่า บุตรเป็นที่รักและเป็นที่ยุติธรรมของพ่อแม่ อาศัยความรักเป็นพื้นฐาน พระพุทธเจ้าจึงตรัสยกย่องพ่อแม่ว่า เป็นพรหม บุรพจารย์ และอาหุไนยบุคคลของลูก ซึ่งก็คือทรงเล็งเห็นความสำคัญของพ่อแม่ต่อการปลูกฝังจริยธรรมให้แก่ลูกเสียแต่เริ่มแรก

ที่จริงหลักจริยธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีนี้ไม่ได้มุ่งไปที่ลูกเท่านั้น แต่มุ่งไปที่คนที่พ่อแม่ด้วย เพราะลูกในวันนี้ก็คือพ่อแม่ในวันข้างหน้า และผู้ที่เป็นพ่อแม่ในวันนี้ต่างก็มีสถานภาพของลูกติดตัวอยู่ด้วยกันทุกคน การสอน

ให้ลูกมีความกตัญญูตวกตเวทีก็คือการสอนพ่อแม่ด้วย หรือจะกล่าวให้ยิ่งกว่านั้น เป็นการสอนคนทั้งหมดในสังคมนั่นเอง

2. การที่พระพุทธศาสนาบอกว่า พ่อแม่เป็นพรหม บูรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคล แสดงว่าการปลุกฝังจริยธรรมเป็นสิ่งที่ทุกภาคส่วนของสังคมต้องช่วยกัน เพราะหากมองเชิงตีความแล้ว คำว่าพรหมก็คือสถาบันครอบครัวอันได้แก่พ่อแม่ บูรพาจารย์ก็คือสถาบันการศึกษา ส่วนอาหุไนยบุคคลก็คือสถาบันศาสนา ทั้ง 3 สถาบันนี้จะต้องช่วยกันปลุกฝังจริยธรรมแก่เยาวชน คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ ปัจจุบันทั้ง 3 สถาบันนี้ยังทำหน้าที่ของตนได้ดีอยู่หรือไม่ ในอดีตสังคมมีความสลบซับซ้อนน้อย การทำหน้าที่ของทั้ง 3 สถาบัน ดูจะได้ผลดี แต่ในยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์เช่นปัจจุบัน หากมองจากปัญหาจริยธรรมที่ปรากฏให้เห็น ทำให้เราไม่แน่ใจว่าบทบาทของทั้ง 3 สถาบันจะยังคงเหมือนสมัยก่อนหรือไม่ โดยเฉพาะบทบาทของสถาบันครอบครัวที่อ่อนแอลง จากรายงานการวิจัยระดับคุณิพนธ์เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าวัดของเยาวชนในเขตอำเภอเมืองจังหวัดสมุทรปราการ (พงศธรนภัทร นิธิญาณโรจน์, 2556: 106) ปรากฏว่า ปัจจัยด้านครอบครัวมีผลต่อการเข้าวัดระดับกลาง น้อยกว่าด้านอื่นๆ คือ ด้านศาสนา สถาบันการศึกษาและเจตคติ สาเหตุก็เนื่องมาจากพ่อแม่ต้องทำงานมากขึ้น เพื่อหารายได้มาใช้จ่ายในครอบครัว จึงไม่ค่อยมีเวลาเลี้ยงดูและอบรมลูก หากแนวโน้มยังเป็นเช่นนี้ต่อไปเรื่อยๆ ก็ชวนให้หน้าเป็นหวังว่าสถาบันครอบครัวจะยังเป็นหลักชัยทางจริยธรรมและคอยสร้างเจตคติที่ดีทางจริยธรรมให้แก่บุตรหลานของตนได้ดีเช่นสังคมไทยในอดีตหรือไม่

อย่างไรก็ดี คำว่า พรหม บูรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลดังกล่าว เป็นคำกล่าวเรียกพ่อแม่จริงๆ ไม่ใช่ในความหมายเชิงตีความดังกล่าวข้างต้น ฉะนั้น ภารกิจในการปลุกฝังจริยธรรมให้แก่ลูกของพ่อแม่ช่างเป็นภารกิจที่ยิ่งใหญ่เหลือเกิน เพราะนอกจากจะทำหน้าที่ในฐานะสถาบันครอบครัวแล้ว พ่อแมียังต้องทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นสถาบันการศึกษาและสถาบันทางศาสนาไปพร้อมๆ กันอีกด้วย

3. การกล่าวว่าพ่อแม่คือพรหม บุรพจารย์ และอาหุไนยบุคคลของ พระพุทธศาสนา ไม่ใช่เพียงแต่สักว่าเน้นความสำคัญของพ่อแม่ และเรียกร้องให้ ลูกต้องแสดงความกตัญญูตเวทีต่อฝ่ายเดียว แต่แสดงถึงคุณธรรมที่พ่อแม่พึง มีต่อลูกด้วย เช่นเดียวกันลูกจะได้ชื่อว่าลูกจริงๆ ก็ต้องมีคุณธรรมของลูกคือมี ความกตัญญูตเวทีด้วย

คำว่า พรหม ในพระพุทธศาสนา หมายถึงผู้มีพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา คำว่า อาจารย์ หมายถึงผู้มีคุณธรรม 7 ข้อคือ น่ารัก น่าเคารพ น่าเจริญใจ เป็นที่ปรึกษาที่ดี อดทนต่อคำซักถาม อธิบายเรื่อง ยากให้เข้าใจ และไม่ชักจูงในทางเสื่อมเสีย (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 23 ข้อ 34) เพราะมีพรหมวิหาร 4 และคุณสมบัติของอาจารย์ทั้ง 7 ข้อ พ่อแม่จึงเป็น อาหุไนยบุคคล คือเป็นผู้เหมาะสมที่จะรับสิ่งของที่ลูกนำมามอบให้ เช่นเดียวกับ พระอริยเจ้าเป็นผู้สมควรแก่ไทยทานที่ทายกนำมาถวาย

ฉะนั้น สาระสำคัญจริงๆ ของการกล่าวถึงคุณธรรมของพ่อแม่ ข้างต้นนี้ก็คือ การเป็นตัวอย่างที่ดีต่อลูก เข้าทำนอง “กล่าวอย่างไร ทำอย่างนั้น (และ) ทำอย่างไร กล่าวอย่างนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 30 ข้อ 480) หากพ่อแม่มีคุณธรรมเป็นตัวอย่างที่ดีก่อน การจะหวังให้ลูกมองเห็นความดีแล้ว แสดงความกตัญญูตเวทีต่อก็คงเป็นเรื่องไม่ยาก เพราะเมื่อมองเห็นคุณก็ ย่อมจะมองเห็นความจำเป็นที่จะแทนคุณด้วย การรู้จักคุณและการแทนคุณจะมาจากความรักและความผูกพันระหว่างกันซึ่งพ่อแม่ได้แสดงให้เห็นตัวอย่างก่อน ไม่ใช่เกิดจากการเรียกร้องให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำแทน นั่นคือการเห็นแก่ตัว ไม่ใช่ความรัก

4. ความกตัญญูตเวทีในพระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นแบบ “ประกาศิต” (dogmatism) คือ ลูกมีหน้าที่ต้องก้มหน้าก้มตารู้จักคุณและแทนคุณพ่อแม่สถาน เดียว แต่การกล่าวว่าการตอบแทนคุณอันยิ่งยวดคือการช่วยเปลี่ยนจิตใจพ่อแม่ ให้เป็นสัมมาทิฐิ และการที่พระอรธรรกถาจารย์อธิบายหน้าที่ของลูกตามหลักทศ 6 ข้อ “ดำรงวงศ์สกุล” ว่า การดำรงวงศ์สกุลที่ดีคือการทำวงศ์สกุลที่ไม่มีศีลธรรม

ให้มีศีลธรรม (สุ่มังคลวิลาสิณี เล่มที่ 3, 2535: 228) ข้อนี้แสดงว่าการแสดงความกตัญญูทวดเวทีต่อพ่อแม่ต้องใช้ปัญญาร่วมด้วย

5. ความกตัญญูทวดเวทีสามารถขยายไปสู่เรื่องอื่นๆ ได้ พระพุทธศาสนาเรียกผู้มิอุปการคุณก่อนที่เราควรรู้คุณและแทนคุณว่า “บุรพการี” ฉะนั้น หากพิจารณาจากสิ่งรอบตัวเราตั้งแต่เกิดมาก็จะเห็นว่า บุรพการีของเราไม่ได้มีเพียงพ่อแม่เท่านั้น แต่มีครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง มิตรสหาย เพื่อนร่วมงาน คนอื่นๆ รวมทั้งสัตว์ สิ่งของและสถานที่อีกด้วย ขุททกนิกายกล่าวว่า เราควรรู้คุณแม้กระทั่งต้นไม้ด้วย ดังนี้

บุคลลอาศัยนั่งนอนที่ร่มเงาของตนไม่ได้ ไม่ควรหักรานกิ่ง
ของต้นไม้ นั้น เพราะการประทุษร้ายมิตรเป็นความเลวทราม
(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 26 ข้อ 106)

ส่วนการสอนให้กตัญญูทวดเวทีแม่ต่อสัตว์ มีรายละเอียดตาม “อรรถกถาสีลวนาชาตก” แห่งขุททกนิกาย (ชาตกัฎฐกถา เล่มที่ 2, 2535: 144-149) ที่ตำหนิคนเนรคุณต่อช้างที่เคยช่วยเหลือเขาให้พ้นจากการหลงป่าว่าเป็นคนอกตัญญู

ฉะนั้น จากการสอนให้รู้คุณบุรพการี เราสามารถนำหลักกตัญญูทวดเวทีมาปรับใช้และช่วยแก้ไขปัญหาก็กับสังคมปัจจุบันได้ เช่น เมื่อทราบว่สิ่งแวดล้อมมีคุณแก่เรา ก็ไม่ควรจะเบียดเบียนและทำลายสิ่งแวดล้อม หรือนำมาส่งเสริมค่านิยมการเลี้ยงดูพ่อแม่แทนการพึ่งพาสวัสดิการจากรัฐฝ่ายเดียว เพื่อบรรเทาปัญหาสังคมผู้สูงอายุที่นับวันจะเป็นภาระของสังคมมากขึ้น เป็นต้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ชาติกัฏฐกถา (อรรถกถาชาดก) **ฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ 2, 9. 2535. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

พงศ์ธนภัทร นิธิญาณโรจน์. 2556. **ปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าวัดของเยาวชนใน
เขตอำเภอเมืองจังหวัดสมุทรปราการ**. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์
ดุขฎฐิบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มхамกุฎราชวิทยาลัย.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง. 2521. พิมพ์ครั้งที่ 3. เล่มที่ 5, 11, 15, 20,
21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 30. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ.

พระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน พร้อมคำแปลภาษาไทย. ม.ป.ป. กรุงเทพฯ:
สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ.

พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป. **โลกรอดเพราะกตัญญู**. นนทบุรี: ศูนย์สืบอายุ
พระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษฎ์.

มโนรถปฐณี (อรรถกถาอังคุตตรนิกาย) **ฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ 3. 2535.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

มังคลัตถปิณีแปล เล่ม 2. 2522. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

สารัตถปกาสินี (อรรถกถาสังยุตตนิคาย) **ฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ 3. 2535.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

สุมังคลวิลาสินี (อรรถกถาที่ขนิคาย) **ฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ 3. 2535. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

Andrew Wilson. Ed. 1991. **World Scripture: A Comparative Anthology of**

Sacred Texts. [Online]. Available: <http://www.unification.net/ws/>
[Accessed on 3rd Feb. 2014].

American Standard Version of the Bible. 1901. [Online]. Available:

<http://www.sacred-texts.com/bib/asv/index.htm> [Accessed on
28th Jan. 2014].

Sri Guru Granth Sahib English Translation. 2011. [Online]. Available:

<http://www.sikhs.org/english/frame.htm> [Accessed on 28th Jan.
2014].

The Thirteen Principal Upanishads. 1983. Second Edition. Trans. By

Robert Ernest Hume. Delhi: Oxford University Press.